

Václav IV. v proměnách času

(Příspěvek k české pověsti královské)

Když v roce 1842 uveřejnil František Palacký na stránkách Muzejníku brilantní pojednání, v němž odkázal do říše smyšlenek pověst o krvavém vilémovskému sněmu,¹ na kterém prý král Václav IV. nechal popravít řadu českých pánů, nemělo kritické dějepiscectví v českém prostředí na různých ustláno. Přes úsilí předcházejících generací, od Gelasia Dobnera, Františka Martina Pelcla až po Josefa Dobrovského, přežívaly v širokých vlasteneckých kruzích mylné představy o národní minulosti, v nichž se prolínaly úločky reálných historických vědomostí s pověstmi vytvořenými v průběhu dlouhých staletí. Ačkoliv ani František Palacký nenáležel, především na poli českých dějin, k historikům až do důsledku kritickým a jeho dílo silně poznamenal dobový romantismus, byl tu velký rozdíl mezi špičkovým evropským vědcem a prostým vlastencem v nazírání na poslání a úkoly *historiografie*. Více než přesvědčivě ilustruje tuto skutečnost ohlas na zmíněnou stať Palackého. Brzy po jejím otištění obdržel autor rozhořčený dopis jakéhosi F. Jabulky,² jehož jméno dávno zmizelo v propadlišti času. Terčem pisatelova útoku se stal právě Palackého kritický přístup. Kdyby podle něho mělo „v dějepisu starším býti všudy pokračováno, scvrkl by se, ano scvrká se, na velmi ouzké a nuzné zprávy“. Proto také „musíme býti vděčnější za zprávy starodávních, kteří je sepsali, zvláště za takových časů, jako byly Václavovy, z nichž nám, jak sám F. P. dí, ani domácí, ani zahraniční žádných současných zpráv nezanechali ...“

Jabulka se prostě nedovedl smířit s tím, že se ustálená představa o minulosti rozpadá, vžitá pověstí berou zasně a české dějiny se tak ochuzují. Kdyby prý všichni pracovníci Palackého metodou, hrozilo by nebezpečí, že „budeme vbrzce prázdňé listy v dějepisu míti“. Proto s vehemencí, působící dnes až dojemně, hájil tradiční obraz Václava IV., jenž „zajisté bez příčiny neměl jméno Líný, neomylně proto, že kromě ukrutného vládnutí žádné opatrné pečlivosti neznal“. Vždyť sám „F. P. z jiného starého rukopisu pražské kapitoly to, co stížnost proti Václavovi uvádí, že se nejrady s nepatrnými pány, ano s chátrou radíval a svého kata svým kmetem nazýval... Král Václav jest jedna taková dějepisná propadlá osoba, která ani lepší, ani horší, nežli byla, dělana býti nemá, jeho pročež dobré povahy odhaliti jest nemalá zásluha, ale přitom se nesmějí jeho vady a zlé povahy zastíratí neb zapomínati. Kdyby se jináče jednati mělo, pokračovalo by se podle oněch novějších mudrců, kteří samého zrádného Jidáše vymyšlenými svými výklady v svatého proměňiti se snaží.“

¹ František Palacký: *O báji krvavého sněmu vilémovského za krále Václava IV.*, ČČM 16, 1824, s. 345—362. Též in: *Františka Palackého Spsy drobné II*, ed. J. V. Nováček, Praha 1898, s. 190—203. Odtud cituji.

² Za opis dopisu uloženého v archivu Národního muzea děkuji dr. Jiřímu Rakovi.

Dlouhé citáty z Jabulkova listu neměly jen demonstrovat, jak těžko si výsledky vědeckého poznání prodíraly cestu do vědomí širších vrstev, nýbrž i něco jiného. Jeho soud o Václavovi IV. je totiž v mnohém příznačný pro hodnocení tohoto panovníka vůbec. A to nikoliv pouze v mimo-vědecké veřejnosti, nýbrž i v současné české historiografii. I v textech seriózních badatelů zhusta zaznívají tóny vinící Václava z naprosté politické neschopnosti a zdůrazňující negativní stránky jeho povahy a způsobu života. Mnohem méně se lze setkat s apologiemi zdánlivě rozporného panovníka či alespoň s pokusy zhodnotit jeho osobnost bez „pověra a iluzí“.³ Ještě v roce 1927 napsal Josef Pekař, že množství hrůzostrašných historek o králi, jak je zaznamenal na počátku 15. století opat augustiniánského kláštera v slezské Zahání Ludolf, „nečiní naprosto dojmu planých klevet...“⁴ Přes veškerou podnětnost Pekařova díla, provokujícího ještě dnešní historiky, navazují v tomto příspěvku na úsilí Františka Palackého. Rád bych totiž ukázal, jak skutečný portrét Václava IV. zmizel pod nánosy pověstí, jak se tyto pověsti rodily a jak zkreslená podoba panovníka ovlivnila české dějepiscectví i beletrii. Bylo by však nesmyslné, ba přímo zpozdilé zastírat, že měl Václav řadu záporných vlastností, které jsou průkazně doloženy soudobým diplomatickým materiálem (záliba ve víně, lovecká vášeň, určitá nespoehlivost v politických jednáních). Tato studie také nehodlá hájit českého krále za každou cenu ani omlouvat jeho zjevné chyby, nýbrž chce pouze postihnout zveličené soudy, přímé pomluvy a vyložené smyšlenky.

V krásné literatuře 19. a 20. století vystupuje Václav IV. jako rozpolcená postava. Je krutý, prchlivý, náladový, zahálčivý, v dobrém rozmaru se však chová jako spravedlivý král, trestá nepoctivost a sympatizuje s chudým lidem.⁵ Na tomto místě zákonitě vyvstává otázka, odkud pramení protikladnost královy osobnosti v četných románech, novelách, povídkách, básních i dramatech. Odpověď na ni není příliš složitá. O Václavo-

³ Negativní soud o Václavovi vyostřil naposledy zejména Zdeněk Fiala: *Předhusitské Čechy*. Praha 1968, s. 289—317. Naproti tomu se pokusil královo osobnost rehabilitovat na základě torza jeho knihovny Josef Krása: *Rukopisy Václava IV.*, Praha 1971, zvláště s. 85—103. Střízlivý postoj zaujal k Václavově politice, jeho charakterovým vlastnostem i vztahu k nejbližšímu okolí Miloslav Polívka: *Mikuláš z Husí a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce*. Praha 1982, s. 7—8; též: *K šíření husitství v Praze (Bratrstvo a kaple Božího těla na Novém Městě pražském v předhusitské době)*, FHB 5, 1983, s. 95—118. V těchto studiích je i další literatura k problému, kterou zde pro její značný rozsah nemohu uvádět. Polívka hodnotí Václavovy postavy se v této práci přidržují.

⁴ Josef Pekař: *Žitka a jeho doba*, I. Praha 1927, s. 66.

⁵ Velmi cenný přehled časopisecky tištěných drobných beletristických prací obrozeneckých spisovatelů, v nichž vystupuje Václav IV., podává Milan Zítka: *Obraz české minulosti v kulturních časopisech doby předbřeznové*, in: *Úloha historického povědomí v evropském národním hnutí v 19. století*, AUC—Philosophica et historica 5, 1976, s. 25. Z autorů českého romantismu zaujala postava Václava IV. nejvíce Karla Hynka Mácha (Křivoklad), Karla Sabinu (Obrazy ze XIV. a XV. věku), Eduarda Herolda (Markvart z Vartemberka, Jednota panská) i další. Velkou roli mu určil i Alois Jirásek v románové trilogii Mezi proudy (1887—1890). Osobností pozoruhodného krále se zabývala též krásná literatura 20. století, kupř. M. V. Kratochvíl (Král obléká halenu), Jiří Šotola (Svatý na mostě), Zdeněk Vavřík (Čtení o Janu Želivském), Karel Nový (Rytíři a lapkové) atd. Zmínku zaslouží i tvorba dramatická, především hry Arnošta Dvořáka (Král Václav IV.), Jana Voborníka (Smrt Václava IV.) a Franka Tetauera (Zpovědník).

vi IV. kolovaly až do konce 18. století dva okruhy pověstí. V jednom cyklu byl pojímán jako vzor spravedlivého vládce, v druhém pak jako výplod všech nectností. Teprve romantičtí spisovatelé, hledající inspiraci v minulosti, oba uvedené okruhy spojili v jeden celek a vytvořili z nich obraz panovníka, jehož rozporuplnost odpovídala soudobým představám o literárním hrdinovi. Ještě v osvětské epoše však vzdělaná česká i zahraniční veřejnost považovala Václava IV. za prototyp špatného vládce i člověka. Dokazují to jak pasáže ze záslužné práce Františka Martina Pelcla, jenž přes snahu o kritickou obezřetnost uvěřil mnoha historikům,⁶ tak výrok markýze de Sade, který viděl v Neronovi a Václavovi IV. největší ukrutníky v dějinách lidstva.

Názor francouzského libertina nebyl nikterak ojedinělý a je v podstatě pouhým echem katolického barokního písemnictví, srovnávajícího Václava s antickým císařem jen proto, aby zvýraznilo charakterovou zvrhlost českého krále nesoucího odpovědnost za smrt Jana Nepomuckého.⁷ Při sledování geneze bezděčného výroku francouzského šlechtice se však musíme vydat na dlouhou pouť proti toku času, přímo do doby života Václava IV.

Po celé období evropského středověku stál monarcha v centru pozornosti nejširších vrstev obyvatelstva. Jeho mimořádné postavení vyplývalo ze skutečnosti, že monarchie byla (až na mediteránní oblast) obecně považována za nejlepší formu státu a osoba panovníka byla výrazem státní integrity a současně i personifikací světské moci.⁸ Přes přitažlivost, půvab a kouzlo panovnického majestátu, spojujícího v sobě podle dobových teorií sacrum a profanum, nebyl každý vládce automaticky pokládán za dobrého knížete či krále. Velké množství dochované literatury věnované problému instituce a osoby panovníka (knížecí zrcadla, právníké spisy, moralistní naučení, rytířské eposy, středověký dobrodružný román, kroniky, sentence, exempla, kázání, proroctví, pověsti) objasňuje tento stav více než zřetelně. Ve středověkém písemnictví se po celou dobu jeho existence frekventoval rozpor mezi představou ideálního vládce a konkrétním nositelem panovnické moci, jenž nesplňoval požadavky na něho kladené.⁹ Uvedený protiklad byl přitom prezentován v ustáleném modelu.

⁶ F. M. Pelzel: *Lebensgeschichte des römischen und böhmischen Königs Wenzeslaus, I—II*. Prag 1788—1790. Starší omyly zřejmě kupř. v I. díle, s. 183. Ještě výrazněji se uplatnil Pelclův zřetel k pověstem v nevydaném čtvrtém svazku jeho *Nové kroniky české*. Tento přístup nepochybně ovlivnilo určení díla širšímu publiku. Viz F. M. Pelzel: *Kroniky české díl čtvrtý*. Praha 1797, rkp. Státní knihovny ČR v Praze XVII B 31, kupř. fol. 8 a—13 a.

⁷ Kupř. Tomáš Pešina z Čechorodu: *Mars Moravicus*, Pragae 1672 s. 435—437; Josef Kofínek: *Staré paměti kutnohorské, Staré Město pražské 1675*, s. 65; J. T. V. Berghauer: *Proto-Martyr poenitentiae*. Pragae 1736, s. 290—302; F. J. Beckovský: *Poselkyně starých příběhů českých*. Praha 1700, s. 602—603.

⁸ Barbara Kürbis: *Sacrum i profanum*. Studia Źródłoznawcze 22, 1977, s. 19—40; Pavel Spunár: *Rex, regnum a regnare ve sbírce sentencí a přísloví Jana z Letovic*. Studie o rukopisech 14, 1975, s. 167—181; Wojciech Iwańczak: *Wizja monarchy-rycerza idealnego w kulturze czeskiej okresu przedhusyckiego*. Śląski Kwartalnik Historyczny, Sobótka 38, 1983, s. 1—21.

⁹ Rudolf Urbánek: *K české pověsti královské*. ČSPS 23, 1915, s. 1—28; 49—68, 81 až 98; 24, 1916, s. 8—14, 49—65; 25, 1917, s. 4—23, 61—80, 89—102; 26, 1918, s. 10—47; František Graus: *Littérature et mentalité médiévales: le roi et le peuple*. Historica 16, 1969, s. 5—79; týž: *Die Herrschersagen des Mittelalters als Geschichtsquelle*. Archiv für Kulturgeschichte 51, 1969, s. 65—93.

Již v pozdně antické literatuře vykristalizovaly dva typy monarchů: spravedlivý panovník (*rex iustus*), vzorně pečující o stát a své poddané, a tyran, zneužívající své moci. Středověk oba typy převzal a dále rozvinul.¹⁰ K vystižení vlastností dobrého a špatného vládce užívali středověcí autoři řady topoi, jež se neměnily po dlouhá staletí a byla pouze modifikována a aktualizována s ohledem na historickou skutečnost. Spravedlivý panovník byl téměř vždy přirovnáván k biblickým králům Šalamounovi a Davidovi či k hrdinným rytířům typu Alexandra Makedonského, Karla Velikého a bájněho krále Artuše, ovšem v podání, jak je stvořila dvorská-rytířská literatura 12. věku.¹¹ Naproti tomu se tyran jevil jako druhý Saul, Nabuchodonosor, Roboam a Herodes nebo jako antičtí císařové Nero, Domicián a Dioklecián, proslulí nepřítelným chováním, respektive pronásledováním křesťanů.¹² Badatel proto musí počítat s tím, že portrét panovníka kreslila ve středověkém písemnictví spíše tradice než realita.

Obraz Václava IV. je přímo klasickou ukázkou, jak osobnost historického krále zmizela v záplavě nejrůznějších fám, jejichž motivy byly běžné již v dřívějších dobách a volně migrovaly z jednoho literárního díla do druhého. Celospolečenská krize, která zasáhla české země v období Václavovy vlády a jež po několika desetiletích vyústila v revoluční řešení,¹³ byla vhodnou půdou pro zrod ucelených cyklů pověstí, v nichž tentýž král mohl vystupovat v roli tyрана i v roli spravedlivého panovníka. Jednu okolnost zde však zdůrazňuji jako mimořádně důležitou. Václav IV. zasedl na trůn po svém otci Karlu IV., který žil v povědomí zdrcující většiny českého obyvatelstva jako ideální panovník, jenž dokázal rozšířit moc i slávu své země a zajistit dlouhodobý mír. Postava „otce vlasti“ se stala na dlouhou dobu měřítkem následujících českých králů, takže ve srovnání s karlovskými mýtem nemohl žádný z nich obstát.¹⁴ Lesk Karlova panování vrhl přirozeně nejtemnější stín na osobu jeho nástupce, přičemž si málokdo uvědomoval složitě problémy, s nimiž se Václav IV. musel potýkat a které byly nedílnou součástí dědictví jeho otce. Rozbouřené poměry vedoucí neodvratně k husitské revoluci ostře kontrastovaly s klidem doby Karlovy a podle mého přesvědčení by je nezvládl ani schopnější a talentovanější král, než byl Václav. K protikladnému pojetí Václavovy osoby nepochybně přispěly i jeho činy, jimiž se snažil komplikovanou vnitropolitickou situaci řešit: dlouhodobá podpora, již poskytoval reformnímu směru, snaha omezit pozice církevních hodnostářů, zasahujících do českého i mezinárodního dění v rozporu s jeho představami, i tenze, podmíněná oživenou polaritou mezi panovnickou mocí a ambicemi vysoké šlechty.¹⁵

Představitelé českého duchovenstva se nehodlali s touto situací smířit. Karel IV. dokázal sice aspirace církve udržet pod kontrolou, současně však v církevních institucích viděl vítanou protiváhu vůči šlechtické aris-

¹⁰ Ernst Walsler: *Die Gestalt des tragischen und des komischen Tyrannen in Mittelalter und Renaissance*. In: *Gesammelte Studien zur Geistesgeschichte der Renaissance*. Basel 1932, s. 191—210; Pavel Spunár: c. d., s. 167—169.

¹¹ Jan Lehár: *Nejstarší česká epika*. Praha 1983, s. 77—80, 225—226

¹² Ernst Walsler: c. d., s. 193—199.

¹³ *Přehled dějin Československa I/1*. Praha 1980, s. 353—361

¹⁴ Josef Petráň: *Obraz Karla jako hlavy státu v dějepisectví šesti století*. In: *Karolus Quartus*. Praha 1984, s. 77—104.

¹⁵ Miloslav Polívka: *Mikuláš z Husí a nižší šlechta*, s. 7—10

tokracii. Císařova podpora zašla v tomto směru zřejmě až příliš daleko, neboť po jeho skonu se sebevědomí církevní představitelé rozhodli prosadit své politické představy. Tento posun nutně vedl ke krizi ve vztazích mezi státní mocí a církví, patrně ostatně v té době i v jiných zemích Evropy. V průběhu roku 1393 se napětí stupňovalo a vzplálo v otevřený konflikt mezi Václavem IV. a arcibiskupem Janem z Jenštejna.¹⁶ Oběti této srážky se stal Jenštejnův spolupracovník, generální vikář Jan z Pomuku [barokní legenda z této postavy učinila svatého Jana Nepomuckého], jehož král rozkázal vydat na mučidla. Zatímco jiní dva arcibiskupovi stoupenčí, Mikuláš Puchník a Václav Knobloch, kruté zacházení přežili, Jan z Pomuku zemřel. Jan z Jenštejna uprchl ze země a v obšírném spise, známém pod názvem *Acta in curia Romana*,¹⁷ si stěžoval papeži Bonifácovi IX. na Václava IV., jenž mečem udeřil do hlavy staříčského děkana Bohuslava z Krnova, až krev vystříkla, a vlastní rukou mučil arcibiskupovy přívržence.¹⁸ Nakolik jsou údaje v Jenštejnově žalobě pravdivé či nakolik je diktovala touha po pomstě za spáchaná příkoří, nelze ověřit, neboť papež se zcela záměrně spisem pražského arcibiskupa nezabýval.

Jenštejnovy stížnosti však rychle vešly ve známost a jejich zveličená ozvěna se šířila ve zdech církevních institucí na teritoriu Českého království i za jeho hranicemi.¹⁹ Připočteme-li k tomu, že Václav IV. nadále dopřával sluchu kritikům zesvětlitelé církve, ocitáme se u příčiny, proč ve spisech katolického kléru zakotvil jako tyran a proč byl, zcela v duchu literární konvence, přirovnáván k Saulovi, Nabuchodonosorovi i Roboamovi. Komparace s Roboamem přerůstala pouhý symbol, neboť jako byl špatný starozákonní vládce synem moudrého Šalamouna, byl Václav IV. synem „otce vlasti“.²¹

Exaltované náboženské citění, tak typické pro Čechy přelomu 14. a 15. století, středověkou zálibu v symbolech a paralelách ještě vystupňovalo. V časech silného husitského hnutí, jemuž královský dvůr projevoval náklonnost, ztotožnili příslušníci katolického kléru svou při s úsilím apoštolské církve a stylizovali se do role prvních křesťanů pronásledovaných pohanskými císaři.²² Ze stejné atmosféry ovšem na druhé straně vyrůstal i husitský mesianismus.²³ Ztotožnění katolického duchovenstva

¹⁶ F. M. Bartoš: *Jan z Jenštejna a jeho zápas*. JSH 13, 1940, s. 94–108; týž: *Čechy v době Husově*. Praha 1947, s. 99–107; Jaroslav Kadlec: *Diskusní příspěvek k životopisu Jana z Jenštejna*. In: *Jenštejn 1977*. Brandýs n. L. — Stará Boleslav 1977, s. 187 až 197.

¹⁷ Otiskl F. M. Pelzel v příloze *Lebensgeschichte I*, č. CXVI.

¹⁸ Tamtéž, s. 154–155.

¹⁹ Franz Machilek: *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus*. München 1967, s. 139–140; Otakar Odložilík: *Leták M. Štěpána z Kolína o pronásledování kněží z r. 1393*. VKČSN 1926, č. 1, s. 1–48.

²⁰ *Stížný list panské jednoty králi Václavu IV.* (r. 1397). In: *Výbor z české literatury od počátku po dobu Husovu*. Praha 1957, s. 620.

²¹ Tomáš ze Štítného: *Knížky o hře šachové a jiné*. Ed. František Šimek, Praha 1956, s. 353–354; *Ludolf von Sagan: Tractatus de longaevo schismate*. In: *Beiträge zur Geschichte der husitischen Bewegung III*, ed. Johann Loserth, Wien 1880, s. 75.

²² F. M. Bartoš: *Husova strana v osvětlení nepřátelského pamfletu z r. 1412*. *Formační sborník* 4, 1931, s. 3–8.

²³ Rudolf Urbánek: *Český mesianismus ve své době hrdinské*. In: *Z husitského věku*. Praha 1957, s. 7–28.

s raně křesťanskými mučedníky pro víru předurčovalo Václava IV. do role Domiciána a Diokleciána, avšak ještě častěji do role panovníka, jehož středověk pokládal za nejhoršího vladaře v lidských dějinách vůbec, do role Nerona. Obraz Václava jako Neronova následovníka se objevoval od konce 14. století v pamfletech, letáčích, stížnostech a kronikách české i cizí provenience,²⁴ a zaháňský opat Ludolf jej ještě přibarvil historikou, jak prý český král hodlал zapálit pro své potěšení Prahu stejně jako antický vládce Řím.²⁵

K této literární látce se váže i půvabná anekdota. Václav IV. uviděl údajně kdesi na zdi napsáno „Wenceslaus alter Noro“ a ihned vlastní rukou doplnil: „Si non fui, adhuc ero.“ Zatímco český autor pamfletu z prvního desetiletí 15. století připočítal tuto historiku královi k necti,²⁶ uvedl ji o čtyřicet let později brabantský kronikář Edmond de Dynter k pobavení svého publika a zároveň jako doklad panovníkovy výborné znalosti latiny.²⁷

Komická stránka Václavovy osobnosti nebyla v dílech militantních stoupenců římské církve dlouhou dobu dominantní. Naopak. Figuroval-li český král na stránkách spisů katolické inteligence jako obdoba krutých pohanských vládců, musel i analogicky jednat. Pevnou oporu pro vznik pověstí, v nichž byla Václavova nepřítelna krutost plně srovnatelná s Neronovými činy, poskytovaly žaloby Jana z Jenštejna. V nich byl král vylíčen jako zvrhlík, mučící osobně věrné syny církve.

Avšak i to bylo málo. Paralela s antickými panovníky a dobou prvotní církve si vyžádala patřičnou gradaci. Ludolf Zaháňský byl jedním z několika spisovatelů, kteří zaznamenali vyprávění, že Václav IV. poručil opékat svého kuchaře na rožni pouze proto, že mu nepřipravil chutné jídlo.²⁸ Analogie s legendou o umučení svatého Vavřince je v tomto příběhu zjevná a odkázal na ni sám Ludolf.²⁹

Vymýšlet nové historky nešlo ovšem donekonečna. K dispozici však byl bohatý rezervoár starších pověstí, které se daly k Václavově osobě vtáhnout.

Jednou z nich byl dávný příběh o Androklovi a lvu, fungující ve středověké literatuře jako exemplum.³⁰ Ve variantě, kterou zapsal v letech 1420–1422 augustinián Ondřej z Rezna, nahradil bezbranného pastýře z doby antického Říma bavorský rytíř Vilém Frauenberger.³¹ Není vyloučeno, že se při zrodu této pověsti spolupůsobil i vliv populárního vyprávění o knížeti Bruncvíkovi.³² Středověká záliba v symbolech si musela

²⁴ *Stížný list panské jednoty*, s. 620; F. M. Bartoš: *Husova strana*, s. 5; Gobelius Person: *Cosmidromien*. Ed. M. Jansen. Münster 1900, s. 60; Johannes von Posilge: *Officials von Pomesanien, Chronik des Landes Preussen. Scriptores rerum Prussicarum*, III. Ed. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Leipzig 1866, s. 104.

²⁵ Ludolf: *Tractatus*, s. 78.

²⁶ Anežka Vidmanová: *Latinský pamflet na Václava IV.* ZJKF 4, 1962, s. 173.

²⁷ Edmond de Dynter: *Chronique des ducs de Brabant*, III. Ed. P. F. X. Ram, Bruxelles 1857, s. 75.

²⁸ Ludolf: *Tractatus*, s. 117–118; Andreas von Regensburg: *Sämtliche Werke*, I. Ed. G. Leidinger. München 1903, s. 111–112; Edmond de Dynter, c. d., s. 104.

²⁹ Ludolf, *Tractatus*, s. 117–118.

³⁰ Karel Dvořák: *Soupis staročeských exempel*. Praha 1978, s. 44.

³¹ Andreas von Regensburg, s. 704–705.

³² Staročeská *Kronika o Bruncvíkovi* naposled otištěna ve výboru *Průza českého středověku*. Ed. Jaroslav Kolár — Milada Nedvěďová. Praha 1983, s. 163–178.

přijít na své, neboť lev, erbovní zvíře Českého království, odmítl roztrhat a sežrat nevinného šlechtice, a postavil se tak proti vůli českého panovníka.

Krále mučičího církevní hodnostáře, předhazujícího rytíře lvům, opékajícího vlastního kuchaře a pronásledujícího duchovenstvo považovali členové katolického kléru spíše za kata než za krále a nijak se tímto názorem netajili.³³ Fama crescit eundo... Od zlobných výroků kněží byl už jen krůček k pověsti o Václavově přátelství s katem. Ta je sice prokazatelně doložena až několik let po králově smrti a navíc v dílech zahraniční proveniencce, je však velmi pravděpodobné, že se zrodila v Čechách a cizina ji poznala z vyprávění emigrantů přechájejících před revolučním příbojem.³⁴

V příbězích nepostrádačích kolorit tajemnosti a prvky hororu se Václav vydává na noční toučky s katem, svým věrným a jediným druhem.³⁵ Králova náklonnost k příteli jde až tak daleko, že neváhá být kmotrem jeho synovi.³⁶ Avšak i tento vztah končí, neboť panovník se ukazuje být horší kata. V jednom ze svých nevyzpytatelných rozmarů zatoužil poznat pocity odsouzenec k smrti, poklekne před svým druhem a rozkáže mu, aby ho sral. Kat se zalekne a příkaz neprovede. Václav na sobě nemá nic znát, vymění si s katem úlohu a popravčím mečem mu srazí hlavu.³⁷ Role se převrátily. Kat se stal obětí krále-kata. Motiv záměny kata a panovníka rozehrál čtyři sta let po vzniku pověsti Karel Hynek Mácha ve svém Křivokladu.³⁸ V této próze nejvšestšího českého romantického spisovatele pochází Václavův kat z královského rodu, je levobočkem a posledním žijícím potomkem vymřelé přemyslovské dynastie.³⁹

Srovnávání krále s katem či vypravování o přátelských stycích panovníka s mistrem popravčím sledovalo ještě jeden cíl — postavit Václava IV. na samý okraj křesťanské společnosti či zcela mimo ni. Prostředků tohoto druhu byla celá řada, kupříkladu i zmíněná přirovnání k pohanským císařům antického Říma. Ta však byla srozumitelná především vzdělancům, zatímco komparaci s katem chápali bez výjimky všichni. Jak známo, bylo ve středověku katovské řemeslo nejopovrhovanějším povoláním, mistři popravčí žili v domcích u městských hradeb a jejich styk s okolním světem se omezoval na nezbytné minimum.⁴⁰ Tím, že byl

³³ Ludolf: *Tractatus*, s. 77–78; F. M. Bartoš: *Předvečer husitské revoluce v osvětlení pražského duchovního*. JSH 8, 1935, s. 45

³⁴ Pověst o Václavovi IV. a katu zaznamenali Andreas von Regensburg, s. 111 až 112; *Thomae Ebendorferi Chronica regum Romanorum*. Ed. E. Pribram — A. Francis, MIÖG, Ergz. Bd. 3, 1890—1894, s. 104; Edmond de Dynter, c. d., s. 75. Je zajímavé, že také Harun-ar-Rašid se v Pohádkách Tisíce a jedné noci toulá v přestrojení po ulicích, doprovázen černým eunuchem, který bývá pokládán za kata. Za upozornění na tento fakt děkuji dr. Pavlu Janouškovi. Zůstává otevřenou otázkou, byl-li motiv krále a kata ve středověké literatuře častější.

³⁵ *Thomae Ebendorferi Chronica regum Romanorum*, s. 104

³⁶ Andreas von Regensburg, s. 111–112; Václav Hájek z Libočan: *Kronika česká*. Praha 1541, fol. 356 b

³⁷ Edmond de Dynter, c. d., s. 75.

³⁸ Karel Hynek Mácha: *Křivoklad*. In: *Dílo Karla Hynka Máchy II*. Ed. Karel Janoušek. Praha 1949, s. 11–59.

³⁹ Karel Krejčí: *Symbol kata a odsouzenec v díle Karla Hynka Máchy*. In: *Česká literatura a kulturní proudy evropské*. Praha 1975, s. 125–128.

⁴⁰ Zikmund Winter: *Kulturní obraz českých měst, II*. Praha 1892, s. 878–882

k panovníkovi, člověku stojícímu na nejvyšším stupínku společenského žebříčku, přiřazen kat, muž zaujímající místo zcela opačné, došlo v myslí publika k degradaci Václava jako nositele královské důstojnosti.

S pověstí o katovi úzce souvisí příběh o lazebnici Zuzaně, který na přelomu třicátých a čtyřicátých let 16. století (tedy sto dvacet let po králově smrti) zfabuloval Václav Hájek z Libočan.⁴¹ Není důležité opakovat zde smyšlenky o Václavově útěku ze staroměstského vězení, který umožnila sličná dívka, již panovník učinil svou milenkou. Podstatné je, že Zuzana vykonává povolání lazebnice, povolání, jímž středověká společnost opovrhovala téměř tak hluboce jako povoláním kata, neboť bylo velmi často skrytou, leč trpěnou formou prostituce.⁴² Stykem s lazebnicí se panovník ocital ve stejné situaci jako při přátelství s katem. Netvrdím, že Hájek vyšel při koncipování lechtivého dobrodružství Václava a Zuzany záměrně z pověsti o královi a katu. Nejspíše si příbuznost motivů lazebnice a kata neuvědomoval. Zákonitost žánru však napovídá, že pověst o mistru popravčím vznik půvabného vyprávění přinejmenším usnadnila.

Již několik badatelských generací se shodlo, že rozhodující podnět k vytvoření pověsti o Zuzaně a českém panovníkovi dala Hájkovi výtvarná díla pocházející přímo z Václavova okruhu.⁴³ Vedle ledňáčka v točenicí se v nich velmi výrazně uplatňuje právě postava lazebnice, známá především z vyobrazení v rukopisech, které králi prokazatelně náležely.⁴⁴ Na stranách kodexů touží po téměř nahé či velmi skrovně obléčené lazebnici panovník, uvězněný do klády, jež mu znesnadňuje projevit milostný cit adekvátním způsobem.

Ucelená interpretace Josefa Krásky odhalila význam těchto symbolů jako emblémů dvorského řádu, mezi jehož členy Václav IV. náležel, odhalila jejich polysémii a dovršila tak úsilí celé plejády historiků a dějepisců umění.⁴⁵ Zatímco zobrazený panovník je prokazatelně totožný s Václavem IV., může být lazebnice podle daného kontextu vykládána jako králova manželka či jako personifikace ženství nebo bohyně lásky Venuše. Podobně mnohovýznamové byly i symboly ledňáčka a točenice. Ledňáček vyjadřoval manželskou věrnost, ale i obrodu a zmrtvýchvstání, točenice byla podle okolností buď poutem lásky, nebo odznakem vladaře. Symboly dvorského umění Václava IV. šlo tedy chápat v několika rovinách: jako výraz pevného a šťastného manželského svazku mezi králem a královnou, i jako touhu po návratu k přirozenému životu a duchovní obrodě.⁴⁶ Tyto významy však byly srozumitelné jen několika málo vyvoleným a zasvěceným.

⁴¹ Václav Hájek z Libočan: *Kronika česká*, fol. 357 a–b, 364 a–b

⁴² Zikmund Winter: *Kulturní obraz českých měst, II*, s. 91. Lazebníci byli zrovno-právněni s ostatními řemeslníky majestáty Vladislava Jagellonského z let 1474 a 1509, přesto však na nich v následujících desetiletích lpělo opovržení veřejnosti. Viz Zikmund Winter: *Řemeslnictvo a živnost XVI. věku v Čechách*. Praha 1909, s. 674.

⁴³ A. Schlosser: *Die Bilderhandschriften Königs Wenzel I. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des a. Kaiserhauses 14*, 1893, s. 214–317; F. M. Bartoš: *Čechy v době Husově*, s. 485–498; Josef Krása, c. d., s. 66–67

⁴⁴ Tamtéž, s. 21–57.

⁴⁵ Tamtéž, s. 59–105.

⁴⁶ Tamtéž, s. 91–102.

Václav Hájek z Libočan je již nedokázal dešifrovat a viděl v nich pouze ilustrace skutečných událostí. Proto udělal z ledňáčka papouška, kterého první král udělal labeznici do znaku, z krále zajatého v symbolických okovech lásky vězně a z labeznice jeho osvoboditelku, již dal navíc jméno Zuzana. Spíše než špatné čtení goticky zdobně inicíaly E, vyskytující se často u postavy labeznice (snad z latinského jména Euphemia, tj. Zofie, což odpovídá panovníkově druhému manželce), a její záměna za písmeno S inspiroval kronikáře obecně známý starozákonní příběh o Zuzaně v lázni.⁴⁷ Spojením labeznice z výtvarných děl dvorského okruhu s biblickým jménem vznikla jedna z nejhezčích českých pověstí, poskytující vědnou látku pozdějším prozaikům a básníkům.⁴⁸

Analogickou historickou, kterou si Hájek v tvůrčím entuziasmu vymyslel, je příběh o osvobození Václava IV. z vídeňského vězení. Český král byl skutečně v letech 1402 až 1403 držen v zajetí ve Vídni a unikl odtud s pomocí svých přívrženců. Kronikář však s historickým faktem naložil po svém, přičemž snad využil starších pověstí, že se Václav prokopal kořínou či prchl záchodem. Na rozdíl od starší české verze neosvobození v Hájkově podání panovníka statečný příslušník řádu křižovníků s červenou hvězdou ani přední politikové a šlechtici.⁴⁹ V Kronice české ani nemohou, neboť v Hájkově pojetí se Václav IV. přátelsky stýká pouze s labeznicí, katem a prostým lidem. Tím je indikováno, proč jako králův záchránce vystupuje chudý vídeňský rybář Hans Grundel, který Václava spasí tím, že jej ukryje v hromadě hnoje.⁵⁰ Protiklady krále a chudáka i vznešeného panovníckého majestátu a jeho ponížení zde, stejně jako v pověstech o Václavovi a katu, fungují jako základní stavební model.⁵¹

U jiných pověstí zesměšňujících Václava IV. je věda postavena před méně komplikované úkoly, neboť kontrast vznešeného a nízkého je v nich zcela obnažen. Zdánilivě směšné a vkusu primitivní hovičí historiky, které později opisovali katoličtí autoři,⁵² zaznamenal v roce 1470 mistr Pavel Žídek. Ve své *Spravovně o malém Václavovi IV.* mimo jiné uvádí:

„*Najprvé, když byl ve dvě letá, totiž léta božieho tisícieho třístieho padesátieho devátieho, tehdy korunován jest na hradě a v té chvíli plakal náramně a zesal oltář svätieho Mauricia na hradě, na kterým stál, když ho korunovali, a plakal, až jeden pekař dal mu koláček, leprae se utajil. A tomu pekaři dána moc, aby sám jediné pekli koláčky do smrti.*“⁵³

Pro někoho snad věty zábavné a zajímavé, rozhodně však nepůvodní. Téměř totéž se ve středověku povídalo již o byzantském císaři Konstantinovi V.⁵⁴ Jestliže v Byzanci měla pověst ukázat, že Konstantin byl stou-

⁴⁷ Dan. 13, 7

⁴⁸ Viz pozn. č. 5.

⁴⁹ K tomu F. M. Bartoš: *Čechy v době Husově*, s. 203.

⁵⁰ Václav Hájek z Libočan: *Kronika česká*, fol. 358 a—b

⁵¹ Ke vztahu vznešeného a nízkého v umění pozdního středověku M. M. Bachtin: *Franois Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, Praha 1975.

⁵² Iohannes Dubravius: *Historia Boemica*. Basileae 1675, s. 217; Bartoloměj Paprocký z Hlohov: *Diadochos*. Praha 1802, s. 149; G. B. Pontanus: *Bohemia Pia*. Francofurti 1608

⁵³ M. Pavla Žídek: *Spravovna*. Ed. Z. V. Tobolka, Praha 1908, s. 178.

⁵⁴ Theodor Lindner: *Geschichte des deutschen Reiches unter König Wenzel, II.* Braunschweig 1880, s. 470

pencem obrazoborectví již jako nemluvně, české katolické prostředí se její pomocí snažilo charakterizovat vztah Václava IV. k římské církvi.

Stejně průhledná je i pověst o Václavově nemanželském původu. Rozcházel-li se chování a vystupování českého krále v řadě příběhů s jeho panovníckým posláním, bylo jen otázkou času, kdy se vynoří historika, že není vznešeného rodu. Je příznačné, že ji vymyslelo německé prostředí, naladěné vůči Václavovi obzvláště kriticky jak kvůli jeho nezájmu o říšské záležitosti, tak kvůli vydání Dekretu kutnohorského. Norimberčané si vypravovali, že se manželce Karla IV. narodila původně dcera, avšak aby se království rodičové dočkali kýženého dědice trůnu, dobří lidé novorozeně vyměnili a matce podstrčili synka ševce.⁵⁵ Při úloze, jaká připadá ševcům a krejčím ve středověkém písemnictví,⁵⁶ má i tato pověst svou logiku. Zároveň se jí však zákonitě uzavírá jeden cyklus příběhů o Václavu IV. Panovník nehodný zastávaného úřadu svými činy si královský majestát nezaslouhuje ani svým rodem.

Nenávisť katolických autorů se v průběhu věků nevybýjela pouze z rovině vymyšlených pomluv a nepodložených pověstí. Proti králi využívali i jeho doložených zálib v lovu a víně.⁵⁷ S tímto materiálem dokázali katoličtí pamfletisté obratně pracovat a snažili se jím ovlivňovat veřejné mínění. Ve sbírkách staročeských exempel je lov hříchem a opilý král nespravedlivým soudcem.⁵⁸ Stačilo, aby kazatel náležitě vyložil svému publiku patřičný příběh, a nářada posluchačů se mohla obrátit proti panovníkovi. V Čechách počátku 15. století pouze mohla, neboť rozhodující část obyvatelstva sympatizovala s reformním hnutím.

Královým protivníkům proto nezbylo nic jiného než nesporné Václavovy slabiny absolutizovat. Panovníkovy kroky ve prospěch pražských židů vykládali nespokojenci tak, že Václav židy miluje a je přímo „rex Judeorum“.⁵⁹ Při obecné znalosti Nového zákona nabývala tato slova satirického zabarvení. Ještě větším soustem byly pro pamfletisty římské strany Václavovy zájmy o alchymii, astrologii, chiromantii, a především pak

⁵⁵ Tamtéž, s. 171.

⁵⁶ František Šmahel: *Husitští „doktoři“ jehly a verpánku*. In: Směřování. Sborník k šedesátinám Amedea Molnára. Praha 1983, s. 89—96. Ševci a krejčí patřili, jako typičtí lidoví mudrlanti a laičtí vykladači Písma, inklinující ke kacířství, k loci communes polemické protireformní i reformní literatury již od konce 13. století. Václav, syn ševce, je tak prezentován jako kacíř již svým rodem.

⁵⁷ O lovecké vášni králově, která vedla k zanedbávání vladářských povinností, vypráví svědectví obsáhla relace mantovského diplomata Bonifacia de Luppis, který osobně navštívil Prahu. Vydal ji Rudolf Knott: *Ein mantuanischer Gesandtschaftsbericht aus Prag vom Jahre 1383*. MVGD 37, 1899, s. 337—357. Negativní závislost na víně se projevila i při Václavově návštěvě Remeše v roce 1398. Bartoš ovšem vykládá velkou spotřebu burgundského moku štědrostí francouzského dvora, zatímco Fiala jednoznačně podtrhuje králův alkoholismus. Viz F. M. Bartoš: *Čechy v době Husově*, s. 156; Zdeněk Fiala: *Předhusitské Čechy*, s. 294. Zajímavé údaje zapsal i Edmond de Denter, s. 173.

⁵⁸ Karel Dvořák, c. d., s. 75, 116; *Staročeská Gesta Romanorum*. Ed. J. V. Novák, Praha 1895, s. 53; Tomáš ze Štítného: *Knížky o hře šachové a jiné*, s. 361—362

⁵⁹ Ludolf: *Tractatus*, s. 117. Výtku sympatií k židům obsahuje i *Stížný list panské jednoty*, s. 620.

jeho lovecká vášeň.⁶⁰ Dochované prameny prozrazují nejen to, že panovník rád lovil, nýbrž že lovu i rozuměl a nelitoval vydat velké finanční částky na nákup prvotřídních psů.⁶¹ Neznámý český katolický duchovní si dokonce ulevil slovy, že král je „canum, non hominum amator“.⁶² Kdybychom se spokojili s pouhým překladem a konstatovali, že Václav byl milovníkem psů, a nikoliv lidí, nevystihli bychom plně význam spisovatelova výroku. Ve středověku byl totiž pes symbolem nízkosti a špatnosti a i v češtině 15. století měla slova pes, peský a psohlavec výrazně pejorativní zabarvení.⁶³ Proto je třeba považovat citovaná slova nikoliv pouze za pokus o postižení skutečnosti, nýbrž i za urážku panovníka. Odtud už byl opět krůček k nefantastičtějším fámám. Tak prý Václav na svých loveckých hradech choval zvlášť vycvičené psy, kteří na jeho povel skákali na přichozi a trhali je na kusy. Jeden z nich údajně zadával i královi první manželku Johanu Bavorskou.⁶⁴ Brabantský kronikář a diplomat, jenž tyto pověsti zapsal, se k nim ovšem stavěl s nedůvěrou, neboť podle jeho osobní zkušenosti byl Václav IV. vzdělaný a ve společnosti příjemný člověk.⁶⁵

Tak jako se v záplavě pověstí ztrácí reálný králův život, jsou opředeny fantastickými historkami jeho skon i posmrtné putování panovníkových ostatků. Nepochybně byla tato skutečnost podmíněna historickou situací. Václav IV. zemřel na Novém hrádku u Prahy 16. srpna 1419, pouhých sedmáct dní po novoměstské defenestraci, a jeho smrt zdvihla stavidla přívalu revoluce. V dramatickém podzimu 1419 bylo panovníkovo tělo tajně dopraveno z Nového hrádku u Kunratic na Pražský hrad, protože však zmizela naděje na slavnostní pohřeb, převezli členové královského dvora Václavovy tělesné pozůstatky do cisterciáckého kláštera na Zbraslavi, kde je pochovali místní rybáři, pekaři a konvrši.⁶⁶ Teprve v létě 1424, kdy bylo hlavní město členem utrakvisticko-katolické koalice, došlo s pětiletým zpožděním k translaci královy tělesné schránky do Prahy a jejímu slavnostnímu pochování v katedrále sv. Víta.⁶⁷ Pověsti však hovoří jinak.

Pro katolické a protihusitské duchovenstvo bylo nemyslitelné, aby se prototyp špatného vládce dočkal posmrtného klidu. Dramatické osudy Václavových tělesných pozůstatků jako by potvrzovaly královo zatracení a povzbuzovaly fantazii k vytváření nových smyšlenek. Anonymní kato-

⁶⁰ O králově nadšení pro alchymii a chiromantii Anežka Vidmanová: *Latinský pamflet na Václava IV.*, s. 72. O astrologických zájmech, které mohly mít vliv na volbu jeho symbolů [lednáčka a lazebnice] Josef Krása, c. d., s. 102–103. Králův protivník nazývá Václava dokonce slovy „consultor demonum“. Viz F. M. Bartoš: *Předvečer husitské revoluce*, s. 45. Z tohoto podloží mohla vyrůst i pověst o kouzelníku Žitovi, kterou poprvé zachytil Dubravius, c. d., s. 222.

⁶¹ Zprávy o tom rozebral F. M. Bartoš: *Osud Václava IV. Skizza k podobizně*. ČSPS 31, 1923, s. 119–120; též: *Husův král*. JSH 13, 1940, s. 1–15.

⁶² F. M. Bartoš: *Předvečer husitské revoluce*, s. 45.

⁶³ Milena Nedvědová a kol.: *Slovo psohlavec ve starší české slovní zásobě*. NŘ 60, 1977, s. 76–82.

⁶⁴ Edmond de Dynter, c. d., s. 75.

⁶⁵ Tamtéž, s. 73.

⁶⁶ Vavřinec z Březové: *Husitská kronika*. Ed. Jaroslav Goll. FRB V, Praha 1893, s. 346.

⁶⁷ K. J. Křížek: *Kronika velmi pěkná o Janu Žižkově*. JSH 6, 1933, s. 128

lický autor již ve dvacátých letech 15. století vyprávěl, že krále uskrtili jeho vlastní milci, jež kdysi tolik podporovali,⁶⁸ a v podání italského humanisty Eneáše Sylvia Piccolominiho neztratil Václav IV. ani v předsmrtném zachvatu rysy tyрана, neboť si vědomí osobní prohry a blížícího se konce života vybil na čišníkovy, jehož pobodal dýkou.⁶⁹ Tendování obou těchto příběhů k žánru exempla je zjevné a nemá smyslu se jím podrobněji zabývat.

Ještě neuvěřitelnější historky se tražovaly o posmrtném odpočinku panovníkova těla ve zbraslavském klášteře. Podnět k nim dala skutečná událost, k níž došlo 10. srpna 1420. Tehdy tábořský oddíl vedený knězem Václavem Korandou vtrhl do zbraslavského kláštera, pobral obilí, opil se vínem, zapálil klášterní budovy a posléze odtáhl zpět do Prahy, kde ztrovil několik výtržností. Soudobý spolehlivý svědek, pražský univerzitní mistr Vavřinec z Březové, který měl před revolucí přístup ke královskému dvoru, zaznamenal o počínání tábořů na Zbraslavi pouze tato holá fakta,⁷⁰ za hranicemi Českého království se ovšem rozšířila zvěst, zapsaná například Ludolfem Zaháňským, že tábořští bojovníci otevřeli královo hrobku, vytáhli Václavovo tělo a jeho kosti spálili či rozmetali.⁷¹ Naproti tomu Eneáš Sylvius uvádí, že královy ostatky zachránil z hořícího kláštera rybář Muška, jenž kdysi Václavovi prodával ryby, tělo pochoval a později prodal českým pánům za dvacet zlatých.⁷² Ještě pikantněji vyzněl tento příběh v pověsti uchované shodou okolností v jednom z pozdějších utrakvistických rukopisů Starých letopisů českých. V něm se již stýká povídání Sylviovo s ozvěnou Husitské kroniky Vavřince z Březové. Korandovi táboři prý při obsazení kláštera vytáhli Václavovo tělo, posadili je mezi sebe, vsadili mu na hlavu korunu ze sena a mrtvolu napájeli pivem, pravice: „Však kdyžs živ byl, rád si s námi píjel.“⁷³ Tato pro nás poněkud morbidní historka byla zcela ve shodě se změnou literárního vkusu na přelomu středověku a renesance. Panovník tyran získával stále více tragikomické rysy, jež vzbuzovaly hrůzu i smích.⁷⁴ Tak si to ostatně žádalo i rozrůstající se publikum, pro které události staré sedmdesát a více let byly vzdálenou minulostí.

Naproti jiný portrét Václava IV. vyvstává z narativních pramenů utrakvistické proveniencí. V nich postupem času přerostl Václav v postavu spravedlivého vládce, podporujícího husity a sympatizujícího s chudým lidem. Cesta k tomuto obrazu nebyla ovšem přímočará a prošla nemálo peripetiemi.

Základ pro kladné chápání Václava IV. položilo husitské pojetí osoby a instituce panovníka. Spravedlivým vladařem byl pouze takový panovník,

⁶⁸ *Anonymus de origine Taboritarum et morte Venceslai IV.* FRB VII, s. 16.

⁶⁹ Aeneas Sylvius: *Historie česká*. Přeložil Jiří Vičar, Praha, b. d., s. 91.

⁷⁰ FRB V, s. 399.

⁷¹ Ludolf: *Tractatus*, s. 136. Zde i srovnání s pasáží bible o konci krále Idumejského. Viz i Eberhart Windeckes *Denkwürdigkeiten*. Ed. Wilhelm Altmann. Berlin 1893, s. 133.

⁷² Aeneas Sylvius, s. 92.

⁷³ *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*. Ed. František Šimek. Praha 1937, s. 25.

⁷⁴ Ernst Walser, c. d., s. 199.

kteřý respektoval boží zákon (rozumí se boží zákon v interpretaci husitských teologů), pečoval o stát a dokázal zbohatlou a prostopášnou církev zbavit jejího majetku a vrátit jí původnímu apoštolskému poslání.⁷⁵ Václavova snaha postavit církevní politiku pod kontrolu světské moci a jeho spory s představiteli kléru vzbuzovaly ve skupině reformních mistrů pražského vysokého učení, soustředěných kolem Jana Husa, naději, že Václav vyjde jejich požadavkům vstříc a uvede je do praxe prostředky, jimiž disponoval. Slechticům stýkajícím se s panovnickým dvorem zněla zase libě slova o nutnosti sekularizovat církevní statky.⁷⁶ Spolupráce mezi vůdčími činiteli reformní strany a královským dvorem trvala až do roku 1412.⁷⁷ Právě do této doby je nutné položit výrok Ondřeje z Brodu, že pomluva panovníka byla v kruzích Husových stoupenců považována za provinění.⁷⁸

Odpustková krize v roce 1412 však ukázala, že trvalé spojení husitů s hlavou státu není možné. Václav se nehodlal dostat do vleku reformních mistrů ani respektovat husitský výklad božího zákona. Nerozhodný a kolísavý král ztrácel pro hlasatele společenské reformy na ceně a tento vývoj dospěl k vyvrcholení v letech 1418–1419, kdy Václav podlehl tlaku z ciziny a rozhodl se nastoupit protihusitský kurs. Tehdy v očích vůdců reformního hnutí pozbyl na vážnosti definitivně, a utrakvističtí kněží proti němu obrátili ostří svých útoků.⁷⁹ V pracích Jakubka ze Stříbra i v kázáních Jana Želivského se stal příkladem nespravedlivého krále tyрана, který ztratil oprávnění vládnout.⁸⁰ Želivský ve svém rozhořčení vyhrožoval Václavovi prostřednictvím biblického citátu dokonce oběšením.⁸¹ To již byla nejzazší mez, kam mohla kritika panovníka dojít. Ne náhodou zazněla slova novoměstského kazatele nedlouho před výbuchem revoluce. I Vavřinec z Březové uvedl v Husitské kronice Václavův život a smrt jako memento panovníkům, kteří nejednají v souladu s božím zákonem.⁸²

Ani ne půl roku po králově skonu se pojetí Václava IV. v husitské literatuře změnilo. Tváří v tvář nebezpečí, které hrozilo mladé revoluci na jaře a v létě 1420 od intervenčních vojsk vedených Zikmundem Lucemburským, se jednoznačně pozitivně aktualizoval obraz Václava IV., jenž byl revoluční propagandou stavěn do protikladu k apokalyptické

⁷⁵ Blíže Jiří Kejř: *Boj o státní formu v husitském revolučním hnutí*. PHS 2, 1956, zvláště s. 130–137; též: *Stát, církev a společnost v disputacích na pražské univerzitě v době Husově a husitské*. Praha 1964, s. 40–51.

⁷⁶ J. M. Klassen: *The Nobility and the Making of the Hussite Revolution*. New York 1978, s. 85–98.

⁷⁷ Howard Kaminsky: *A History of the Hussite Revolution*. Los Angeles — Berkeley 1967, s. 146.

⁷⁸ Johann Loserth: *Urkunden und Traktate betreffend die Verbreitung des Wiclifismus in Böhmen*. MVGD 25, 1887, s. 343.

⁷⁹ F. M. Bartoš: *Sborník husitského kazatele asi z r. 1415*. Věstník ČAVU 57, 1948, s. 15–34; též: *Dvě studie o husitských postilách*. Praha 1955, s. 10, 19–20; Jiří Kejř: *Boj o státní formu*, s. 137–138.

⁸⁰ Tamtéž: *Dochovaná kázání Jana Želivského*. Ed. Amedeo Molnár. Praha 1953, s. 57–58.

⁸¹ František Graus: *Chudina městská v době předhusitské*. Praha 1949, s. 172.

⁸² FRB V, s. 346.

šelmě přicházející z Uher.⁸³ Václavovy protihusitské kroky z let 1418 až 1419 byly rychle zapomenuty a již v červenci 1420 byl tento vladař hodnocen autorem skladeb Budyšinského rukopisu naprosto kladně.⁸⁴ Stejně jako byl kdysi dáván Václavovi za vzor jeho otec, kreslili ve vy-pjatých dějinných chvílích pražští vzdělanci idealizovaný portrét Václava IV., „krále Čechům milostného“.⁸⁵ Od této doby převládlo v písemných husitských projevech pozitivní ocenění Václavovy osobnosti a jeho historické úohy.

Zatímco v katolické tradici nabyt Václav IV. rysů tyрана, které čas ještě vyostřoval, vykrystalizoval v utrakvistickém prostředí v typ spravedlivého panovníka. Podpora, již poskytoval určitou dobu husitům, byla v druhé polovině 15. století absolutizována a zároveň získal Václav sympatické znaky lidového krále. Poprvé se s touto jeho podobou setkáváme v rukopise P Starých letopisů českých, pocházejícím ze samého konce husitského věku:

„A kterak velmi země byla uspokojena za krále Václava, i podnes o tom pověst hlasná po vši zemi zvučí. Neb říkají, že za jeho dnuov by byl zlato na hlavě nesl a cestu by jel nebo šel, i zánýl jest nepřekazil. Také o něm praví, kterak jest chtěl spravedlnost, aby se dala od bohatých k chudým, a to tak jest: neb jest sám ke všemu prohlédal, proměně se v šaty prosté a sprostné obecného člověka, i šel mezi pekařky chleba kupovat a cenil se s ní a tržil; byl-li jest chléb hodný a spravedlivý, zaplatie jle, odšel; pakli chléb byl malý, tehdyť jest (tu) nějaký šant pozna, znáti se jim dáda, i pobral jim chléb a kázal dáti chudým a do škol a toho hospodáře kázal na statku trestati a druhého i na hráde. Též, pravie, činil řezníkóm, šenkéróm i všem řemeslníkóm, ať jest jiným i jiným obyčejem k každému řemeslu a obchodu tak spatřuje šel a jich v jich prodávání a spravedlnost tak zkúšeje; až v jednu chvíli šel na vinnici kopat, aby i tam shlédl, kterak se mezi nimi děje. A tak jest jako jiný nádeník celý den kopal. A tu zdělav ten den, než zvěděv jich obyčej; i tak ustavil, aby ti dělníci o polední, když jedie, hodinu sobě odpočívali, a v kterou dobu v vinnic sítí mají, to jest vše ustavil a rozkázal. Mnoho by bylo toho psáti, co on s kumpány spáchal, po noci se po Praze tulaje i jiného, ale to opustím. Jedno, Pane Bože, rač se smilovati nad (jeho mlou) duší!“⁸⁶

Pověst rozpoznal v tomto vyprávění zcela bezpečně již Alois Jirásek v roce 1894,⁸⁷ plných sedmdesát pět let předtím, než je důkladně analyzovala moderní historická věda.⁸⁸ V citovaném úryvku se totiž proplétá několik topoi, jimiž středověk charakterizoval spravedlivého panovníka. Na prvním místě je to představa zlatého věku, a míru, obvyklá již v antic-

⁸³ Kladné hodnocení Václava IV. ve srovnání se Zikmundem je patrné i v manifestech husitské Prahy. Viz F. M. Bartoš: *Manifesty města Prahy z doby husitské*. SPDMF 7, 1933, s. 279.

⁸⁴ *Husitské sklady Budyšinského rukopisu*. Ed. Jiří Daňhelka. Praha 1952, s. 45, 63. 137–138.

⁸⁵ Tamtéž, s. 63.

⁸⁶ Text P Starých letopisů českých, rkp. Knihovny Národního muzea V B 24, fol. 135 a–b.

⁸⁷ Alois Jirásek: *Staré pověsti české*. Praha 1894. Odkazují na vydání z roku 1959, s. 137.

⁸⁸ František Graus: *Die Herrschersagen des Mittelalters*, s. 77–84.

ké literatuře.⁸⁸ Rovněž pověsti o vládci vycházejícím v přestrojení mezi lid a trestajícím nespravedlivost a nepoctivost se běžně vyskytují v různých dobách a v různých prostředích.⁸⁹

Vzpomeňme zde bagdáského kálifa Hārūna-ar-Rašida, známého z Pohádek tisíce a jedné noci, krále Ariperta ze spisu Paula Diacona Historia Longobardorum, uherského panovníka svatého Štěpána i francouzského Ludvíka IX. Později se podobné příběhy tradovaly o Matyáši Korvínovi i Josefu II.⁹¹ V širších souvislostech se vše ukazuje relativní. Spravedlivého krále mohlo veřejné mínění určitého státu vidět i osobnosti, jejíž jméno mělo v jiných zemích ten nejhorší zvuk. Pro příklad nemusíme chodit daleko. Obyvatelé německých oblastí Svaté říše římské považovali Václava IV. za tyрана, ale v Čechách nenáviděný Zikmund se jím jevil jako dobrý panovník, který miluje sedláky i měšťany a ve spojení s nimi vyžene ze země šlechtu.⁹²

Uvedené vyprávění o Václavu IV. lze podle mého soudu poměrně spolehlivě časově určit. Zřejmě není náhodou, že bylo poprvé zaznamenáno až na sklonku 15. století, za vlády Vladislava Jagellonského. Právě tehdy došlo v Českém království (snad i v důsledku výrazného oteplení klimatu) k nebývalému rozšíření ploch vinné révy, především v okolí královských měst. Těžká práce sezónních dělníků poutala k sobě pozornost obyvatelstva nejen pro svou namáhavost, ale také z toho důvodu, že se mezi početnými nádeníky lehce skryly i kriminální živly.⁹³ Pověst o Václavovi IV. nepostrádala tedy na aktuálnosti, neboť poukazovala na neutěšené postavení nejbídnějších složek české společnosti.

Současně však příběh o králi pracujícím v potu tváře rýčem a lopatou směřoval k obecnější výpovědi. Nezapomeňme, že v bibli je vinice symbolem církve, respektive státu, které obdělává dobrý hospodář (Kristus, král Šalamoun).⁹⁴ Nebylo třeba třeba velké obrazovnosti, aby publikum 15. století pochopilo vyprávění o Václavu IV. i ve vyšší rovině — jako metaforické vyjádření péče správného panovníka o zemi, jíž vládne z boží milosti. Takového krále Čechy na přelomu 15. a 16. století postrádaly. Absencí pevného a rozhodného panovníka pociťovalo naléhavě především měšťanstvo, jež svoji představu dobrého monarchy přeneslo alespoň do minulosti. Postava Václava IV. se již natolik ztrácela v mlze a obetkávala jí natolik hustá síť podivuhodných příběhů, že nebylo nic snadnějšího než přidat k existujícím pověstem další historiky a proměnit historickou osobnost v ideál spravedlivého vladaře.

V těsné souvislosti s oživenou vlnou zájmu o rané a vrcholné husitské období, kterou lze sledovat v českém prostředí na předělu 15. a 16. století, se aktualizoval také obraz Václava IV. jako přívržence husitského hnutí. V kališnické tradici té doby se rozšířily pověsti o králových přátelských

stycích s Janem Ilusem i Janem Žižkou. V nich kupříkladu Václav IV. varuje Husa při odjezdu do Kostnice před věrolomností svého bratra Zikmunda,⁹⁵ nechává si radit v politických záležitostech od Jana Žižky⁹⁶ a dokonce přijímá podobojí.⁹⁷ Protestantská inteligence ovlivněná tímto podáním i studiem husitských památek neváhala dokonce brojit proti zkruslenému portrétu Václava IV. v dílech českých i zahraničních katolíků.⁹⁸ Tyto hlasy, ozývající se v předvečer třicetileté války, byly však záhy umlčeny. Pobělohorská rekatolizace jednostranně a jednoznačně navázala na katolickou tradici a z Václava IV. učinila pouze tyрана, který rozkázal umučit Jana Nepomuckého. Zlom přineslo až období národního obrození.

Zbývá ještě vysvětlit, proč se ze všech českých panovníků právě Václav IV. nejvíce ztrácí pod nánosem pověstí. Odpověď poskytuje doba, v níž Václav žil a vládl. V celospolečenské krizi, která zasáhla České království na rozhraní 14. a 15. století a jež přerostla v revoluci, se zhroutil ideál suverénního panovníka, jak jej reprezentoval Karel IV., a byl postupně nahrazován modelem vládce, který odpovídal zájmům zvolna se rodící stavovské společnosti. Stručně řečeno: český král přestával být minister Dei a byl stále více nahlížen jako minister omnium. Každá společenská vrstva sledovala na prahu husitské revoluce své zájmy, a logicky tedy měla i svoji představu ideálního vládce. Tak byla připravena neobyčejně vhodná půda pro vznik ucelených cyklů pověstí, v nichž měl jeden a týž panovník několik tváří. Následující generace přitažlivé příběhy dále rozhojnilly podle svých potřeb i literárního vkusu. Povinností vědy je ovšem rozlišit věrnou historickou podobu Václava IV. od panovníka obetkaného půvabnými, leč nepravdivými historikami. Zatím si v tomto směru nepočínala dostatečně důrazně. I proto stále ještě platí slova Františka Palackého, v jejichž duchu jsem koncipoval toto pojednání:

„Není mi nikoli činit o bezouhonnost charakteru Václavova: ale jest mi činiti o pravdu a nestrannost v historii, a nechci uvalovati na velikého, ni na malého více porokův, nežli spravedlivost káže. Mrtví zajisté, souzení jsouce námi, hájiti již sami sebe nemohou. A protož chceme-li o nich pravdě, hledmež si jí sami.“⁹⁹

Obraz Václava IV. v proměnách času prokazuje zároveň na jednom konkrétním příkladu obecně platný jev — postupnou beletrizaci středověkých kronikářských zpráv, které se pod tlakem ideologických zájmů jednotlivých společenských skupin měnily v ucelené příběhy. Husitské období, v němž došlo k prudkým střetům uvnitř sociální struktury českého státu, poskytovalo pro tento proces dostatečně široký prostor i vhodné podmínky.

⁸⁸ Tamtéž, s. 79.

⁸⁹ Tamtéž, s. 77.

⁹¹ Tamtéž, s. 77–78. K pověstem o Korvínovi Ján Komorovský: *Král Matej Korvín v ľudovej prozaičkej slovesnosti*. Bratislava 1957. Týž badatel zveřejnil i jejich záznamy a parafráze v publikaci *Kratochvílné príbehy kráľa Mateja*. Bratislava 1972.

⁹² Rudolf Urbánek: *K české pověsti královské*. ČSPS 26, 1918, s. 12.

⁹³ K profilu nádeníků pracujících na vinicích v okolí Prahy Jaroslav Kolár: *Zločin v Roztokách r. 1590 a české kronikářství*. Muzeum a současnost 1, 1978, s. 101–112.

⁹⁴ Mat. 20, 1–16; 21, 33–44; Cant. 2, 15.

⁹⁵ Text Sa Starých letopisů českých, rkp. Knihovny Národního muzea V E 43, fol. 47 b.

⁹⁶ Martin Kuthen ze Šprinsberka: *Kronyky dvě o založení země České a prvých obyvatelích jejích*. Praha 1539, s. 78–80.

⁹⁷ Bohuslav Bilejovský: *Kronyka česká ...*, Praha 1531, s. 27.

⁹⁸ Nicolaus Troilus: *Oratio apologetica de rege Bohemiae serenissimo Venceslao elus nominis IV., vulgo Ignavo*. Pragae 1612; M. Adami Rosacini de Carlsperga, *Oratio Panegyrica de Bohemiae reviviscentia*, Pragae 1615, s. 61.

⁹⁹ František Palacký, c. d., s. 202.